

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

БАУМЕЙСТЕР Андрій Олегович

УДК - 111.12

Першоприцип та буття в метафізиці
(на матеріалі метафізики томізму)

Спеціальність 09.00.01 – онтологія, гносеологія, феноменологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ - 2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник:

доктор філософських наук, професор
Лой Анатолій Миколайович,
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, завідувач кафедрою філософії

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
Булатов Михайло Олександрович,
інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України,
старший науковий співробітник;

кандидат філософських наук, в.о. доцента
Куцепал Світлана Вікторівна,
Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г.Короленка,
викладач кафедри філософії.

Провідна установа – Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра філософії (м.Львів).

Захист відбудеться “ 21 ” “ травня ” 2001р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.001.27 по захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) філософських наук у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м.Київ, вул.Володимирська, 60, ауд.330.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м.Київ, вул.Володимирська, 58, зал.№10.

Автореферат розісланий “ 20 ” “ квітня ” 2001 року.

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження. На початку двадцятого століття поновився великий інтерес до метафізики та її проблематики. Колишня "цариця наук", після тривалої опали, зумовленої пануванням у другій половині дев'ятнадцятого століття позитивістської філософії, знову опинилася у центрі уваги філософських досліджень.

Якщо до кінця домислювати саму претензію наук на істинність, якщо не розуміти науку тільки як техніку влади, якщо не вважати філософію тільки засобом уточнювання мовних висловлювань, то актуальність метафізичних досліджень предстане у повній силі.

Відсутність досліджень метафізичної проблематики у вітчизняній філософії, відсутність самої традиції подібних досліджень вимагає від науковців України певної сміливості навіть для того, щоб покласти їм достойний початок. Необхідність досліджень традиційної та сучасної метафізики в українській філософії, необхідність введення в українську філософію ще не розробленої тематики, є достатньою підставою вважати роботу, присвячену дослідженню метафізики, конче актуальною.

Вибір теми "Першоприцип та буття в метафізиці" зумовлений намаганням звернутися до теоретичних основ самої метафізики, дослідити ті чинники, що складають її специфіку як узасаднюючої дисципліни, як науковчення. Оскільки філософія Нового часу робить акцент на гносеологічному значенні "першопринципу" (що у значній мірі визначило підхід до поняття першопринципу і у вітчизняній філософії), обґрунтування онтологічного змісту цього поняття є важливим і актуальним завданням як для сучасної філософії в цілому, так і для української філософії зокрема.

Об'єктом дослідження виступають принципи (arche, principium), без яких немислима будь-яка метафізика і, зокрема, онтологія. Проблематизація онтологічного статусу принципів обумовлює необхідність осмислення поняття першопринципу. Цією обставиною пояснюється конкретизація об'єкту в предметі авторського інтересу.

Предметом дослідження є виявлення того онтологічного змісту принципів, який ґрунтується на розумінні першопринципу (термінологічно фіксованому як "буття-у-собі", "буття як таке", ipsum esse), що витлумачується як основа суцього та первинна умова пізнання суцього. Цей першопринцип розглядається 1) як такий, 2) у його смислопокладаючому розгортанні, що може бути описаним тільки за допомогою певної методики. Аналіз показує, що метафізична теорія будується саме як опис смислового дієрозгортання першопринципу.

Ступінь опрацювання питання. Відсутність у радянській та вітчизняній філософії спеціальних досліджень з метафізичної проблематики зумовлювалась цілком "об'єктивними" причинами. Метафізика просто не входила до корпусу філософських дисциплін, не визнавалась марксистською філософією (панування якої в Україні завершилося зовсім недавно) як окрема дисципліна. Сам термін "метафізика" (якщо не йшлося про філософію Арістотеля чи філософію Нового часу) використовувався, скоріше, у негативному сенсі, позначаючи протилежний до діалектики (звісно, "матеріалістичної") спосіб мислення. Вітчизняному читачеві проблеми сучасної метафізики були відомі завдяки "ідеологічній критиці" як окремих сучасних західних філософів, так і певних філософських напрямків та шкіл. Так, наприклад, сучасна томістська філософія викладалася у численних монографіях та "критичних статтях" радянської доби, зокрема, у працях М.В. Желнова, В.І. Гараджі, Б.Е. Биховського, Л.І. Грекова та інших авторів "критичного" напрямку. До останнього можна з повним правом зарахувати і єдину окрему монографію, присвячену Томі Аквінському, - польського автора Юзефа Боргоша ("Фома Аквінський"), що була перекладена російською мовою і свого часу була популярною. Проте, треба відмітити, що томізму стали виділяти окремий розділ у підручниках з сучасної західної філософії (наприклад, підручник

“Современная буржуазная философия” під редакцією О.С.Богомолова, Ю.К. Мельвіля та І.С. Нарського - М., 1972р.; тут неотомізму відведено главу 15, стор. 588-624). Зовсім інший підхід до томізму демонструє С.С. Аверінцев у своїх енциклопедичних статтях (наприклад, “Философская энциклопедия” т.5, М., 1970). Тут, безперечно, необхідно згадати аналіз проблем сучасної онтології у працях П.П.Гайденко, Н.В.Мотрошилової, О.Л.Доброхотова та ін.

Але серед літератури, що більш-менш докладно аналізувала б зазначену проблематику, українських авторів практично не було. На жаль, подібний факт має місце і в пострадянській українській філософії. Відсутність такої аналітичної літератури не може не суперечити тій обставині, що вітчизняна філософська освіта і наука все більше проявляють інтерес до онтологічної складової філософських знань, до метафізики взагалі. Повноцінне ж розуміння онтології та метафізики можливе тільки тоді, коли до вітчизняних досліджень буде залучатись література, що відображує різні традиції та напрямки в аналізі метафізичної проблематики (не обмежуючись такими авторитетними фігурами, як М.Гайдеггер та Н.Гартман). Всі ці обставини зумовили орієнтацію дисертанта на західну філософську літературу, що стосується дослідження саме зазначеної проблематики. Дисертант у значній мірі спирався на теоретичні здобутки трансцендентального томізму (Й. Лотц, В.Бруггер, Г.Зіверт, К.Ранер, Е.Корет, Й.Фріз та ін.). Водночас, дисертант враховував як класичні праці з філософії Томи (М.Шеню, М.Грабман, Е.Жильсон, Ф.Коплстон), так і найновіші дослідження з томістської метафізики (В.Клюксен, Л.Елдєрс, В.Кун, Р.Хайнцман, Хр.Шмідбаур). Оскільки при розробці тематики, пов'язаної з томістською метафізикою, велике значення отримує уважне та кваліфіковане прочитання оригінальних текстів Томи, дисертант активно використовує також докладні коментарі Х.Зайдля, А.Ціммермана, К.Бормана.

Мета дослідження полягає у залученні традиції трансцендентального томізму та авторитетних коментарів оригінальних текстів Аквіната для розкриття фундаментальної ролі першопринципу в сучасній метафізичній теорії. Зазначена мета деталізується та специфікується в комплексі наступних завдань: у необхідності 1) розкрити смисло- та системопокладаючу роль першопринципу у томістській метафізиці; 2) показати, у якій мірі смисло- та буттєвопокладаюча діяльність першопринципу зумовлює а) як метод метафізики, так і б) саму метафізику як систему; 3) довести, що метафізика як система може мати теоретичне значення і може бути обґрунтованою тільки а) через тематизацію взаємовідношення між першопринципом та принципіваним (тобто покладеним через цей принцип), б) тільки завдяки витлумаченню того способу, яким буттєва основа (першопринцип) наділяє кожен елемент суцього його буттєвістю та його смисловими ознаками, с) утворюючи, тим самим, певну цілісну єдність принципіваних елементів (виведених з єдиного принципу та обґрунтованих через єдиний принцип), що d) встановлює канон системності взагалі. І, розкриваючи таку фундаментальну роль першопринципу, необхідно визначити у головних рисах саме поняття першопринципу у томізмі, що експлікується тільки у вищеописаній діяльності покладання.

Методологічна і теоретична основа дослідження. Специфіка метафізичної предметності тісно пов'язана зі способом її розглядання. Тому прояснення та розкриття предмета метафізики є, водночас, усвідомлення способу розкриття зазначеного предмета: даність предмета завжди вже опосередкована методом, але сам метод покладається специфічною предметністю. Дисертант аналізує становлення метафізичної методології на матеріалі трьох проектів методу, що розглядаються як певні типи дослідження універсальної предметності (суцього як такого). Це дозволяє встановити адекватний досліджуваній предметності метод, який можна назвати трансцендентально-діалектичним методом. У словосполученні “трансцендентально-діалектичний метод” 1) слово “трансцендентальний” вказує на методичний рух від множини суцього до його основи, коли ставиться питання про умови можливості існування та мислимості предмета (суцього як такого, “усього суцього”), а 2) слово “діалектичний” вказує на те, що всі мисленнєві визначення, які покладаються у процесі звернення до основи суцього, повинні бути а) взаємоузгодженими (утворюючи систему взаємопов'язаних та взаємозумовлених буттєво-смислових елементів) та б) обґрунтованими через єдиний принцип, що їх покладає. Іншими словами, методичне звернення до суцього та його основи 1) розкриває ряд апорій у розумінні суцього та його основи, однак 2) розв'язує

та синтезує ці апорії, зводячи їх до системи взаємоузгоджених визначень. Але правильне розуміння цього методу можливе лише при визначенні його специфіки шляхом його відокремлення від трансцендентальної методології кантівського типу.

В рамках останнього типу методології (“трансцендентальна методологія” Канта) робиться спроба 1) розв'язати ті апорії, що виникають при зверненні до першопринципу всього суцього, 2) завдяки перетлумаченню самого першо-принципу і, разом з цим, завдяки перетлумаченню самого суцього (тобто, предмета метафізики). Сфери суцього (“те, що є”, і “те, що повинно бути” - was da ist та was da sein soll) розглядаються тут як продукти законодавства людського розуму (KrV, B 868).

Першопринцип (у Канта - das Unbedingte) як основа всього буття (буття у традиційному розумінні), як трансцендентна відносно суцього річ, не може бути теоретично пізнаним, оскільки він не є певне явище серед інших явищ. Теоретичним аналогом першопринципу у нашому розумі виступає “трансцендентальний ідеал” як вимога систематичності та узгодженості всього людського знання. Але трансцендентальна методологія дозволяє (як вважає Кант) вперше несуперечливо мислити безумовне (KrV, B XX) як “ідеал вищого блага”, що є головним предметом “практично-догматичної” метафізики.

Дисертант відмічає важливість урахування трансцендентальної методології для дослідження проблем метафізики, і, разом з тим, вказує на недостатність цієї методології, 1) що породжує апорії, не розв'язуючи їх, і що 2) не є достатньою гарантією від скептицизму та релятивізму. Дисертант наполягає на тому, що найбільш адекватним методом для вирішення метафізичної проблематики (у даному випадку - для розкриття теми “Першопринцип та буття у метафізиці”) є трансцендентально-діалектичний метод з урахуванням важливих моментів трансцендентальної методології Канта (при умові подолання кантівського суб'єктивізму). Дисертант підкреслює також, що томістська метафізика може плідно розвиватися тільки на базі трансцендентально-діалектичного методу.

При розробці проблеми метафізичної методології дисертант врахував докладний аналіз трансцендентальної філософії у Х.Хольца, погляди на апоретичну структуру метафізики та її метода у Г.Мартіна. При формуванні основних положень методу метафізики використовувались дуже важливі кантівські студії Х.Хаймзюта, Ф.Каульбаха та Д.Хенріха. Досліджуючи методологію сучасної схоластики, дисертант залучав праці Л.Оінга-Ханхофа, В.Бруггера, Е.Корета. Для з'ясування основних положень томістської метафізики, для розкриття її теоретичних джерел використовувались нові погляди на античну філософію (і на її вплив на західну традицію) таких визнаних авторитетів, як В.Байервальтес, Клаус Кремер, Г.Г.Гадамер, Ханс Кремер, К.Гайзер, Ю.Штенцель та ін.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у доведенні та витлумаченні фундаментального значення поняття першопринципу в метафізиці. У дисертації:

відслідковується сутнісний зв'язок між розумінням принципів взагалі та поняттям першопринципу, що зумовлює питання про онтологічний зміст останнього як принципу всіх принципів;

розкриваються та аналізуються труднощі розуміння (“апорії”), що виникають при осмисленні поняття першопринципу (першопринцип є трансцендентним, але, водночас, присутнім у кожному елементі суцього; він є одиничним, але, водночас, загальним для всіх родів суцього; першопринцип є основою пізнання, але не може бути пізнаним безпосередньо, тощо);

витлумачується змістовний взаємозв'язок між способом розв'язання апорій при осмисленні першопринципу та структурною побудовою метафізичної методології;

обґрунтовується онтологічний статус першопринципу на фоні гносеологічного чи наївно-реалістичного тлумачень змісту цього поняття, оскільки першопринцип (термінологічно сформульований як “буття-у-собі”, *ipsum esse*) є не тільки теоретичним утворенням суб'єкта пізнання, а також наявно суцим чи суцим в цілому;

хоча першопринцип є присутнім у кожному елементі суцього як уможлиблююча його основа, він завжди перевищує кожен елемент суцього (*transcendit*), як і все суще в цілому;

першопринцип розкривається як первинно-єдиний буттєвий акт (*actus purus, actus essendi*), що покладає структуру суцього (єдиномножинність суцього – *ordo universi*), залишаючись, водночас, простою трансцендентною основою суцього;

послідовне розкриття таким чином мислимого першопринципу складає цілісну систему теоретичної метафізики.

Практичне значення одержаних результатів. В дисертації обґрунтовується онтологічний зміст першопринципу, що дозволяє архітектонічно будувати метафізичну теорію на буттєвій основі. У дослідженні уточнюється та прояснюється смисл основних положень метафізики в їх зв'язку з онтологічно-витлумаченим поняттям першопринципу, розкривається потенціал використання цих положень у сучасній філософії. Зазначене прояснення уможливується завдяки введенню в науковий обіг того матеріалу, який раніше не був освоєний у вітчизняній філософській думці і який, будучи узагальненим та проаналізованим у дисертації (на основі першоджерел, коментарів оригінальних текстів, залучення сучасних західних досліджень), може використовуватись як при дослідженні метафізичної проблематики, так і у викладанні метафізики як дисципліни.

Результати дисертаційного дослідження закладають наукову основу для подальших метафізичних студій за темами: “Першопринцип і загальні буттєві визначення (трансценденталії) у метафізиці”, “Класична онтологія і вчення про буття Мартіна Гайдеггера”, “Модуси буття в структурі онтології”, “Відношення раціональної теології та онтології в метафізиці”, “Розуміння діалектики в сучасній метафізиці”, тощо. Окрім того, матеріал, використаний у дисертації, може скласти базу для низки досліджень з історії метафізики, з історії метафізичного методу та з історії головних понять теоретичної метафізики.

Апробацію результатів дослідження здійснено на методологічних семінарах кафедри теорії філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Днях науки філософського факультету, міжнародних конференціях “Метафізика і антропологія у філософії І.Канта” (Київ, 17 травня 1999р.), “Плюралізм раціональності і філософії модерну: феномен Паскаля” (Київ, 15-16 жовтня 1999.), під час проведення семінарських занять на філософському факультеті. Основні положення роботи відображено в наукових статтях автора.

Дисертацію затверджено і рекомендовано до захисту на засіданні кафедри теорії філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Структура дисертації. Дисертація складається з двох основних розділів, які, в свою чергу, складаються з низки підрозділів та параграфів.

У першому розділі визначається місце метафізики в сучасній філософії (1.1), досліджується походження терміну метафізика в історичній перспективі (1.2), досліджується проблема предмета та методу метафізики (1.3-4), ставиться питання про першо-принцип та буття в метафізиці (1.4).

У другому розділі досліджується теоретико-систематичні передумови томістської метафізики (2.1), аналізується система класичного томізму (2.1-3), та викладається сучасне поглиблення томістської метафізики (2.4).

Основний зміст дисертації

У вступі подано загальну характеристику роботи, визначення актуальності теми дослідження та ступінь розробленості досліджуваної проблеми, сформульовано мету і завдання наукового дослідження, показано його наукову новизну та теоретичне і практичне значення, наведено апробації та публікації результатів наукових досліджень, окреслено методологію, метод дослідження предмета та об'єкта дисертаційної роботи.

У першому розділі “Першопринцип та буття в метафізиці. Методологічні засади проблеми” визначається місце метафізики як дисципліни у сучасній філософії, уточнюється сам термін “метафізика” через його змістовний аналіз на фоні зміни історичних парадигм, розкривається специфіка метафізичної предметності та її тісний зв'язок з метафізичною методологією, обґрунтовується теоретична доцільність постановки проблеми “першопринцип та буття в метафізиці” з проясненням особливого значення поняття “першопринцип” у метафізичній систематиці.

У підрозділі 1.1. “Місце та роль метафізики в сучасній філософії” розкривається те положення, що кожна філософія (та чи інша філософська система, або той чи інший філософський напрям), незважаючи на різне ставлення її до метафізики, завжди містить у собі певне метафізичне ядро, певні метафізичні настанови, тобто завжди імплікує свою власну метафізику.

Спираючись на теоретичні надбання Алвіна Дімера, Вальтера Шульца, Готфріда Мартіна та Фрідріха Каульбаха, дисертант прояснює ту думку, що метафізичною у широкому значенні слова є більша частина європейської філософії, навіть та, що сама намагається “подолати метафізику”. Стосовно відношення до метафізичної проблематики, основні філософські напрямки класифікуються як певні (явні чи приховані) “метафізичні настанови” (die metaphysischen Einstellungen), причому особлива увага приділяється тим філософським напрямкам, що заперечують наукову значущість метафізики як дисципліни (насамперед неопозитивізму). Вказуючи на провідну роль “Трактату”... Л.Вітгенштайна у формуванні “антиметафізичного напрямку” у сучасній філософії (головні положення якого: метафізичні висловлювання не мають сенсу, оскільки їм нічого не відповідає в реальності; кожному, хто хоче висловити щось метафізичне, “треба доводити, що він певним знакам у своїх висловлюваннях не надав ніякого значення”), дисертант підкреслює, що Вітгенштайн не заперечує метафізичне як таке, а, скоріше, відкидає можливість константувати метафізичне (за виразом інтерпретатора Вітгенштайна, Нормана Малькольма “очевидно, що “Трактат” є наскрізь метафізичним твором”). Рішуче заперечення метафізики, віднесення метафізичної проблематики до сфери вигаданих проблем, належить Р.Карнапу (дисертантом розглянута основна аргументація його твору “Подолання метафізики через логічний аналіз мови”). Аналізуючи основні тези логічного позитивізму (на прикладі Вітгенштайна та Карнапа), дисертант зазначає, що ці тези (наприклад, що тільки положення природничої науки, Saetze der Naturwissenschaft, можуть бути істинними, чи що не існує ніяких синтетичних положень а ргіогі) є самосуперечливими, оскільки положення: “тільки положення природничої науки можуть бути істинними” саме не є положенням природничої науки (тобто не має сенсу, за Карнапом), а положення “немає ніяких синтетичних положень а ргіогі”, не будучи емпіричним положенням, само є апіорним синтетичним положенням. Твердження логічного позитивізму ґрунтуються на підставах, що перевищують емпіричну данність, отже, приховано містять у собі метафізичну проблематику. Але таке констатування наявності метафізичного ядра навіть в антиметафізично налаштованій філософії вимагає прояснення та уточнення як самого змісту терміну “метафізика”, так і основних положень метафізики. Перше завдання вирішується дисертантом у підрозділі 1.2. “Тлумачення терміну “метафізика”. Змістовний та історичний вимір”. У цьому підрозділі відслідковується розвиток терміну “метафізика” у західній філософській традиції та фіксується зміна значенневих моментів цього терміну.

Успадковане від платонівської Академії троїсте розуміння метафізики у Арістотеля (“перша філософія”, “теологія”, “мудрість”), чому відповідає троїсте розуміння предметності (1) суще як таке, 2) перші причини та принципи сущого, 3) вічна, нерухома, божественна сутність як першопринцип – prote arche), набувши витонченої систематизації та деталізації в неоплатонізмі, отримує чітке визначення та внутрішню єдність у Томи Аквіната. Це розуміння, згідно з яким метафізика є вченням про буття та вченням про Бога (є онтологією та природньою теологією водночас), будучи закріпленим у величній системі Франциска Суареса (“Метафізичні диспутації”, 1597), з початку XVII ст. зазнає суттєвих змін. Збільшується кількість авторів, що надають метафізиці місце після логіки (у Ф.Бекона вчення про Бога, про природу та людину підпорядковано універсальній науці, “мудрості”, яка є чисто формальним вченням про принципи). Ці нові тенденції набувають остаточної завершеності у Х.Вольфа, котрий розділяє “теоретичну філософію” на “загальну” та “спеціальну” метафізику (metaphysica generalis – metaphysica specialis), де “загальна метафізика” стає чисто формально-онтологічною аксиоматикою (тим сами онтологія та теологія остаточно розводяться).

І.Кант, переосмислюючи традиційну метафізику, вперше, як він сам вважає, ставить “чисту філософію” (“систему чистого розуму”) на фундамент науковості. Метафізика, за Кантом, повинна охоплювати “все пізнання” через поняття та основоположення чистого розуму, поділяючись на

метафізику природи та метафізику моралі (а предметністю такої метафізики виступає, відповідно, “все, що є” та “все, що повинно бути”). Тобто ще більше закріплюється розуміння метафізики як формального вчення про принципи.

Початок ХХ ст. хоча й характеризується новим сплеском інтересу до онтологічної проблематики, але онтологічне мислення або не доходить до метафізики у традиційному сенсі (формальна онтологія Е.Гуссерля, онтологія як “категоріальний аналіз” Н.Гартмана), або, критикуючи формально-реалістичний образ онтології, намагається водночас “подолати метафізику” (М.Гайдеггер), або вдовольняється “метафізикою шифрів”, відмовляючись від раціонального осягнення буття (К.Ясперс). В усіх випадках метафізика як наука є неможливою, що свідчить про стійкий вплив кантіанства, хоча й у різних проявах, на сучасну онтологічну думку. Томізм як один із філософських напрямків, що претендує на обґрунтування метафізики як науки, повинен враховувати усі аргументи впливових критиків.

У підрозділі 1.3. “Предмет та метод метафізики. Становлення систематики” аналізується проблема методу метафізики з урахуванням специфіки метафізичної проблематики. Оскільки у метафізиці сама даність предмету вже опосередкована методом, метафізика, якщо вона прагне довести свою можливість, повинна вже на першому кроці свого самообґрунтування виправдовувати власний метод та його передумови.

Метафізика, маючи своїм предметом суще як таке (ens qua ens) і простираючись на “все” суще, повинна охоплювати і це все, і себе саму. Будучи фундаментальною наукою, осягаючи граничну підставу всього суцього та наше знання суцього, метафізика повинна покладати і ті умови, які уможливають і її саму. Дисертант аналізує ті висловлювання, на яких ґрунтується “мова метафізики”: “наука наук”, “знання знань”, “безпередумовні умови” та ін. Цей аналіз пов’язаний із проблемою можливості рефлексивних положень (xRx), які передбачають не тільки відношення до іншого (xRy), але засвідчують свою істинність через самовідношення ($x=x$). Дисертант досліджує теоретичні джерела метафізичної проблематики, відслідковуючи становлення та розвиток методу метафізики. Вже мислення буття у Парменіда імпліцитно містить у собі всі основні компоненти майбутньої метафізичної теорії (Я.Мансфельд, Г.Г.Гадамер, Ю.Штенцель). Запитування про основу суцього (Парменід вперше в історії мислі використовує сингуляр, позначаючи буття – to eon, яке, не будучи множиною суцього – tou eontos, не може водночас відокремлюватись від нього, оскільки є “ціле все” – homoу ran) породжує ряд апорій, які повинні бути розв’язаними. Спосіб розв’язання цих апорій складає ядро трансцендентально-діалектичного методу (як сукупності ряду методичних підходів, зведених до єдиної цілісності) Академії. Зазначений метод формується як предметноумовлений спосіб опису фундаментального відношення першопринципу (блага-єдиного) до покладеного ним ієрархійно побудованого буття (відношення між arche та onta). Дисертант особливу увагу звертає на “неписане вчення” Академії, спираючись на наукові здобутки Тюбінгенської школи (К.Гайзер, Х.Кремер) та на платонівські студії Г.Г.Гадамера, Е.Мартенса, Х.Краутца та Х.Майнхардта. Досліджуючи модифікації метафізичної методології, дисертант докладно розглядає і так званий “формально-логічний” метод (вперше розроблений Аристотелем). В його основу також покладаються апорії у розумінні суцього, які можуть бути узагальненими у головній апорії (питання, яке “здавна викликало труднощі” (arogoumenon), - “питання, що таке суще” – ti to on – Met.1028 b 4-8). В рамках цього методу чітко окреслюється предмет метафізики та вперше аргументативно вибудовується дисциплінарна структура філософського знання, у якій метафізиці відводиться провідна роль. Дисертант вказує на діалектичні ознаки зазначеного типу методології і на неможливість остаточного розрішення апорій у межах цієї методології. Тому у дисертації перевага віддається трансцендентально-діалектичному методу, який і складає методологічну основу дослідження.

У підрозділі 1.4. “Предмет та метод метафізики: оформлення систематики. Постановка проблеми першопринципу та буття в метафізиці”, досліджуючи проект трансцендентальної методології кантівського типу (як спосіб розв’язання апорій у розумінні першопринципу та буття), з’ясовуючи недостатність цієї методології (оскільки вона, по-перше, породжує нові апорії, не розв’язуючи їх, а по-друге, не є достатньою гарантією від скептицизму та релятивізму), дисертант намагається

1) окреслити основні риси метафізичної методології, яка враховувала б позитивні моменти трансцендентального методу, і 2) обґрунтувати особливу теоретичну значущість проблеми першопринципу та буття в метафізиці для сутнісного розуміння стрижневого кола метафізичних питань.

У трансцендентальній методології перетлумачується першопринцип традиційної метафізики. Ставиться питання не про пізнання трансцендентної основи всіх речей, а про основу предметності як такої, про те, що уможливорює об'єктивність взагалі. Такою основою, принципом предметності досвіду виступає тут синтетична єдність аперцепції як “об'єктивна умова всього пізнання” (KrV, В 138), як “вищий принцип всього застосування розсудку” (KrV, заголовок §17). Первісне значення терміну “першопринцип” розводиться Кантом по двох різних сферах. “Вищий принцип пізнання” вже не має абсолютного онтологічного статусу, єдність свідомості “є тільки єдність у мисленні, через яку не дано ніякого об'єкта” (В 422). Теоретичним аналогом першопринципу традиційної метафізики у нашому розумі виступає “трансцендентальний ідеал” як вимога систематичності та узгодженості всього людського знання. Але, за Кантом, трансцендентальна методологія дозволяє вперше несуперечливо мислити безумовне (KrV, В XX) як “ідеал вищого блага”, що є головним предметом “практично-догматичної” метафізики.

Нові апорії, що виникають при трансцендентальній точці зору, вказують на недостатність витлумачення першопринципу на її основі. У зв'язку з цим виникає питання: чи можливе таке розуміння першопринципу, котре, будучи гарантованим від положень наївного реалізму, враховуючи аргументи трансцендентальної позиції, все ж таки репрезентує об'єктивістичну точку зору? Таке питання рівнозначно іншому, що стосується можливості об'єктивно-реалістичної теорії метафізики. Томістська метафізика розглядається дисертантом саме як метафізика останнього типу.

Другий розділ “Поняття першопринципу та буття в томістській метафізиці” присвячений обґрунтуванню фундаментального значення першопринципу для системи теоретичної метафізики томізму, де першопринцип виводиться як “буття-у-собі” (ipsum esse) або „чистий акт“ (actus purus). У підрозділі 2.1. „Теоретичні джерела томістської системи“ розглядається системотворча роль „принципу всього“ (pantos arche), „безпередумовного принципу (arche anupothetos) в платонізмі, який є найбільш впливовою та змістовно довершеною метафізичною системою в історії думки. Докладний аналіз діалогів „Парменід“ та „Софіст“ вказує на конститутивну роль блага-єдиного, що, будучи абсолютно трансцендентним суцюзом (eρεσεινα tes ouysias), покладає та обґрунтовує суще. Хід дослідження розкриває і сам спосіб, яким змістовне розгортання першопринципу конститує буття. Принцип буття (arche ton onton), узятий сам по собі, може визначатись тільки негативно, як “ніщо”, не-множинне, єдине. Позитивно він може бути визначеним тільки у своїй діяльності покладання буття, як те, що обумовлює основні буттєві визначення (“найвищі роди” – megista gene, головні онтологічні принципи за В.Байєрвальтесом, Г.Г. Гадамером, Х.Майнхардтом та О.Лосевим) і все суще у цілому (що утворюється завдяки сполученню-єднанню (κοινοπειν) головних онтологічних принципів). Все, що ми можемо казати про суще, базується на дії першопринципу (єдиного), на присутності (παρουσία) першопринципу в кожному покладеному ним елементі. Метафізика як наука саме й тематизує відношення між першопринципом та суцюзом (між arche та onta), розкриваючи спосіб, яким буттєва основа наділяє кожен елемент суцзого його буттєвістю та його специфічною пізнаваністю. Неоплатонізм тільки розкриває це фундаментальне для метафізики відношення з найбільшою повнотою (сюди можна віднести і різновиди християнського неоплатонізму – Діонісія Ареопагіта, Бонавентуру, Кузанця та ін., а також представників об'єктивного ідеалізму – Фіхте, Шелінга, Гегеля).

У підрозділі 2.2. “Метафізика та її предмет у структурі томістської філософії” проаналізована структура філософських дисциплін за Аквінатором з акцентом на переважну роль метафізики в обґрунтуванні філософського знання та осягнення першопринципу.

У підрозділі 2.3. “Першопринцип як “буття-у-собі” – головне поняття томістської метафізики” викладаються та аналізуються стадії розкриття першопринципу як системотворчого поняття метафізичної системи.

Перша стадія розкриття поняття першопринципу (*via probationis* – позитивний спосіб обґрунтування, “шлях доказу”) базується на так званих “доказах буття Божого”, які вказують на унікальне відношення між кінцевими речами та нескінченною трансцендентною причиною, від якої вони залежать. Перша стадія тематизує “екзистенційну залежність” речей суцього від його основи, що розкривається як необхідна сутність, перше суще (*primum ens*), як перша породжуюча причина (*causa efficiens prima*), яка є першодвигуном (*primum movens*), є основою блага та всіляких досконалостей (*causa bonitatis et cujuslibet perfectiones*), і покладає ціль для всього, що відбувається у природі (*aliquid intelligens, ordinatus omnes ad finem*).

Друга стадія розкриття поняття першопринципу (*via remotionis* – “шлях заперечень”), застерігаючи від невірнотого розуміння першопринципу (такого, яке недостатньо усвідомлює його абсолютну трансцендентність), розглядає те, “що не є” першопринципом і розкриває сутнісну відмінність першопринципу від усіх проявів суцього. Друга стадія розкриття обґрунтовує розуміння першопринципу як чистого буттєвого акту, як “буття-у-собі” (*ipsum esse*).

Третя стадія розкриття поняття першопринципу розгортається як *via causalitatis* (шлях причетності), або як *via analogiae*. Трансцендентний першопринцип може пізнаватись та іменуватись тільки через опис його дій у суцотому (*per effectum*), коли імена та пізнаннєві визначення подаються, виходячи із спричиненого. На цій стадії першопринцип розкривається як благо (*bonum*), єдине (*unum*), істинне (*verum*), як щось безконечне (*infiniteum*), всеприсутнє, як незмінність (*immobilitas*), вічність (*aeternitas*) тощо. Тільки взаємозв’язок трьох стадій вірно розкриває першопринцип, який осягається через фундаментальне співвідношення принципу та принципованого, через відношення онтологічної залежності. А оскільки підґрунтя всього принципованого – це чистий буттєвий акт, який є, водночас, ще й повнотою смислу, то відношення принципу та принципованого треба розуміти як відношення онтологічно-смислової залежності.

У підрозділі 2.4. “Першопринцип та буття у сучасній томістській метафізиці” розглянуто ті напрямки сучасного томізму, що поглиблюють актуалізують та деталізують основні положення метафізики Аквіната. Аналізується позиція Е.Жильсона, встановлюється значення змістовного розрізнення “екзистенційної” та “есенціальної” онтології. Розглядається точка зору Ж.Марітена на проблему пізнання буття. Значну увагу дисертант приділяє “трансцендентальному томізму” (Й.Лотц, Г.Зіверт, В.Бруггер, Й.Фріз та ін.), який, намагаючись врахувати позитивні моменти фундаментальної онтології М.Хайдеггера, гостро критикує останнього за невірне розуміння буття у Томи Аквінського. Така позиція представників трансцендентального томізму дозволяє уточнити та прояснити смислові рівні у розуміння буття, що розкривається Томою як 1) суще (*ens*) у значенні певної сутності (*essentia*); 2) копула “*est*” у судженні; 3) основа, акт суцього, буттєвий акт, що є принципом всього іншого (*primum est et principium aliorum*), довершеною повнотою всього (*includit in se omnem perfectionem essendi*). Встановлюється та систематизується також і порядок онтологічного аналізу: 1) від дослідження досвідних явищ до їхньої основи; 2) від розкриття цієї основи (через *via probationes* та *via negationes*) до її головних визначень (позитивних, негативних, емінентативних); 3) від розкриття цієї основи як “принципу всього”, буття-у-собі, чистого акту до експлікації спеціальних моментів здійсненості, дії цього основопринципу. Осягнення цієї основи може бути лише опосередкованим, але воно можливе при аналізі суцього. Зазначене розуміння першопринципу уможливує побудову метафізики як наукової дисципліни, що розглядається дисертантом на прикладі систематики Е.Корета та К.Ранера.

Висновки

Результати проведеного дослідження дають підстави для розкриття та обґрунтування онтологічного статусу поняття першопринципу в метафізиці, доводячи недостатність гносеологічного та наївно-реалістичного тлумачень цього поняття.

Першопринцип розкривається як первинно-єдиний буттєвий акт, що наділяє кожен елемент суцього його смислом та існуванням, покладає структуру суцього (*ordo universi*), залишаючись простою трансцендентною основою. Таке розкриття уможливується через опис смисло- та буттєво-

покладаючої дії першопринципу, через аналітику здійснення акту (*per effectum*) у покладеній ним множині сущого. Метафізика як система може мати теоретичне значення тільки через аналіз взаємовідношення принципу та принципованого, коли суще та елементи сущого розглядаються як покладені та обґрунтовані через первинно-єдиний буттєвий акт. Послідовне розкриття таким чином мислимого першопринципу відповідає певній метафізичній методології і складає цілісну систему теоретичної метафізики.

Згідно з цим відкривається перспектива дослідження основних проблем теоретичної метафізики у зв'язку з її онтологічно витлумаченим фундаментальним поняттям. Враховуючи відсутність в українській філософії традиції метафізичних досліджень, таке завдання є конче необхідним. Зазначена перспектива передбачає, також, введення в науковий обіг ще не досліджуваної тематики, освоєння нового матеріалу.

Можна сподіватися, що проведена робота є одною з перших спроб покласти метафізичним дослідженням в Україні достойний початок.

Насамперед, відкривається можливість більш докладного аналізу метафізичної методології. Розгляд першопринципу та пов'язаних з ним апорій дозволяє побачити певне коло спільних проблем, що проходять через всю філософську традицію (хоча й у модифікованому виді). Обґрунтування онтологічного змісту першопринципу дозволяє виявити недоліки чисто формального розуміння онтології, виявити недостатність виключно гносеологічного тлумачення принципів взагалі. В зв'язку з цим метафізика повинна будуватися на буттєвій основі, мати буттєву вкоріненість, а отже, претендувати на об'єктивну змістовність. Опрацьований матеріал дає змогу по-новому оцінити значення томістської метафізики у західній філософській традиції, побачити творчий потенціал томізму в сучасній філософії.

Дослідження намагається сприяти розробці цілісного світобачення всупереч сучасній роздробленості та взаємовідчуженості галузей людського пізнання та діяльності. Таке намагання відповідає необхідності нового виправдання кантівської думки, що метафізика є довершенням (*die Vollendung*) всієї культури людського розуму, орієнтуючи багатоманіття наук на служіння “необхідним та суттєвим цілям людства”.

Список опублікованих праць

- Баумейстер А.О. Теологія sive метафізика в Арістотеля та Томи Аквінського // *Philosophia prima* (метафізичні питання). – 1998. - №1. – С.80-100.
- Баумейстер А.О. Благо як онтологічна категорія // *Philosophia prima* (метафізичні питання). – 1999. - №2. – С.59-77.
- Баумейстер А.О. Онтологія та аналітика чистого розсудку // *Магістеріум*. – 2000. - №3. – С.27- 37.
- Баумейстер А.О. Трансцендентальний ідеал як несуперечливе мислення безумовного. Перетлумачення першопринципу метафізики у критичній філософії І.Канта // *Кантівські студії* 1999. Щорічник кантівського товариства в Україні. – 2000. – С.104-118.
- Баумейстер А.О. Мыслящая душа и всемогущество божье. Два мотива в обосновании метафизики у Декарта // *Sententiae*. Збірка наукових праць спілки дослідників модерної філософії. – 2000. - №1. – С.203-225.
- Баумейстер А.О. Трансцендентальний схематизм и схема интеллигибельного мира // *Sententiae*. Збірка наукових праць спілки дослідників модерної філософії. – 2000. - №2. – С.21-38.

Анотація

Баумейстер Андрій Олегович. Першопринцип та буття в метафізиці (на матеріалі метафізики томізму). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.01 – онтологія, гносеологія, феноменологія. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2000.

Дисертація присвячена дослідженню проблеми обґрунтування фундаментального значення поняття першопринципу в томістській метафізиці. В роботі приділяється увага розгляду основних положень метафізики у класичній філософській традиції та специфіці метафізичної методології у зв'язку з особливістю метафізичної проблематики. В дисертації визначається місце та роль метафізики як дисципліни в сучасній філософії, окреслюється всезагальне проблемне коло метафізичного дискурсу та доводиться провідна роль поняття першопринципу в межах окресленого кола.

Ключові слова: першопринцип, буття, буття-у-собі, чистий акт, суще як таке, трансцендентально-діалектичний метод, трансценденталії.

Аннотация

Баумейстер Андрей Олегович. Первопринцип и бытие в метафизике (на материале метафизики томизма). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.01 – онтология, гносеология, феноменология. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, 2000.

Диссертация посвящена исследованию проблемы обоснования фундаментального значения понятия первопринципа в томистской метафизике, где первопринцип выводится как “бытие-в-себе”. В работе рассматриваются основные положения метафизики в классической философской традиции, уделяется внимание специфике метафизической методологии в связи с особенностями метафизической проблематики.

Вопрос об онтологическом статусе принципов обуславливает необходимость осмысления онтологического статуса первопринципа (*principium principiorum*). Но тщательный анализ понятия “первопринцип” раскрывает ряд апорий, которые возникают при осмыслении этого понятия. Так, первопринцип сущего трансцендентен, отличен от всего сущего, но, одновременно, присутствует (*immanens*) в каждом моменте сущего. Он единичен (*conceptus singularis*), но, одновременно, есть нечто общее (*universalis*) для всякого проявления сущего. Первопринцип прямо не познаваем, непосредственно не постижим, но, одновременно, является основой познания, и т.д. Все апории взаимосвязанны, так что можно говорить об апоретическом напряжении, возникающем при осмыслении первопринципа. Способ решения апорий в понимании первопринципа обуславливает специфику метафизической методологии, что указывает на тесную взаимосвязь предмета и метода метафизики. В качестве наиболее адекватного способа рассмотрения метафизической предметности в диссертации выступает трансцендентально-диалектический метод. В выражении “трансцендентально-диалектический метод”, 1) слово “трансцендентальный” указывает на последовательное смысловое движение от множества сущего к его основе, когда ставится вопрос об условиях возможности существования и мыслимости предмета, а 2) слово “диалектический” указывает на то, что все смысловые определения, полагаемые в процессе обращения к основе сущего, должны быть а) взаимосогласованными и б) обоснованными через единый принцип, который их полагает. Хотя первопринцип присутствует в каждом элементе сущего как его основание, он всегда превосходит (*transcendit*) как всякий элемент сущего, так и сущее в целом. В диссертации, с помощью трех стадий раскрытия понятия первопринципа, этот последний определяется как

изначально-единый бытийный акт (*actus essendi*), который полагает структуру сущего (многообразие сущего, *ordo universi*), оставаясь в то же время простой трансцендентной основой сущего. На первой стадии раскрытия понятия первопринципа (*via probationis*), благодаря анализу феноменов налично-сущего (известные феномены т.наз. “пяти путей” доказательства Фомы Аквинского), истолковывается “онтологическая зависимость” феноменов сущего от их основы (*primum ens, primum movens* и т.д.). Вторая стадия (*via remotionis*) подчеркивает трансцендентность первопринципа относительно принципированного (не отрицая их взаимоотношения), раскрывая первопринцип как “чистый акт” (*actus purus*), как “бытие-в-себе” (*ipsum esse*). Третья стадия (*via causalitatis*) раскрывает первопринцип в его деятельности полагания. Трансцендентный первопринцип может быть познаваем, именуем, только через описание его многообразных действий, направленных на полагемое им сущее (*per effectum*). Ряд определений, образуемых на основе описания действия первопринципа, составляет систему теоретической метафизики как единораздельной целостности основоположений, выведенных и обоснованных исходя из анализа осуществления *ipsum esse* как *actae essendi*. Современный томизм (Й.Лотц, Г.Зиверт, Й.Фриз, К.Ранер, Э.Корет и др.) существенно углубляет и детализирует метафизическую теорию Аквината, сохраняя основные элементы традиции и демонстрируя, при этом, удивительную способность к творческому развитию.

Ключевые слова: первопринцип, бытие, бытие-в-себе, чистый акт, сущее как таковое, трансцендентально-диалектический метод, трансценденталии.

Summary

Baumeister Andrij Olegovich. The first theory and existence in metaphysics (with the materials of metaphysical tomism). – Manuscript.

Thesis for the application of scientific degree, candidate in the science of philosophy speciality 09.00.01 – ontology, gnoseology, phenomenology. – Kiev National University name in honor of Tarasa Shevshenko, Kiev, 2000.

This thesis research is about the study of the basis fundamental meaning of first theory in metaphysical tomism, where the first theory is brought out like existence in itself.

This work considers the main positions of metaphysic in the classical philosophical tradition, and also the specificals of metaphysical methodology in connection with the special metaphysical problems. Dissertation points out the place and role of metaphysic as a discipline in modern philosophy, and proves the leading role of the first theory of metaphysics. In this research it has been proven, that all of the important positions of the metaphysics of tomism are deduced from the important theory of existence in itself (*ipsum esse*) in one way or the other they explains this theory.

This connection of the important positions of metaphysics with the theory of existence in itself permits us to construct a complete metaphysical system, where all elements are connected to the first theory and have their base through it, but the first theory can be defined in many ways in these elements and systems.

Key words: first theory, existence, existence in itself, clean out, *ens qua ens*, transcendental-dialectical method, transcendentals.